

József Attila és a romantika

Hogy József Attila kései költészete két vonulatra szakadt, s a belőle kirajzolódó én kettős arccal bír, az egyre nyilvánvalóbbá kezd válni a kutatás számára. A korábbi, klasszikusnak mondható, egységes én helyett 1933-tól, majd karakteresebben 1935-től kettős (vagy egyszerűen: két) én szólal meg. Néhány kivételes helyzetű verset leszámítva az ének egy versen belül nem keverednek egymással. Ha a két ént – s a költeményeket, amelyekben hangot kapnak – értelmezni kívánjuk, külön-külön kell szemlélni őket, majdnem úgy, mintha más-más költő alkotásai lennének. Jelen dolgozatban *A Dunánál* című versről elnevezett vonulat jellegzetességeit szeretnénk számba venni.¹

Ezt olvassuk *A Dunánál*-vonulat egyik versében:

S mert a nemzetekből a szellem
nem facsar nedves jajokat,
hát egymás ellen uj gyalázat
serkenti föl a fajokat.

[*Ős patkány terjeszt kórt...*]

Érdeemes felfigyelni arra, hogy a szóhasználat és a stílus mennyire Vörösmartyra emlékeztető.² A hasonlóság Vörösmartyval és általában a romantika lírájával azonban – mint azt a dolgozat folyamán bizonyítani igyekszünk – sokkal alapvetőbb. Azt is mondhatjuk, hogy e vonulatában József Attila költészete romantikus vonásokat mutat. Ha a romantikát Szegedy-Maszák Mihállyal egyetértve irányzatnak, és nem korstílusnak tekintjük,³ s így bizonyos romantikus jellegzetességeket nem egy adott korszakhoz kötünk, könnyebben elfogadható lesz, hogy egy huszadik századi költő is lehet bizonyos tekintetben „romantikus”.

József Attila *A Dunánál*-vonulata esetében elsősorban a történelemszemlélet mutat párhuzamokat a romantikával. A következőkben előbb a vonulat névadó költeményét kívánjuk röviden értelmezni, majd Vörösmarty költészetével próbálunk párhuzamot vonni.

A költemény első részéről szólva Németh G. Béla felhívja a figyelmet a *mint, mintha* kötőszók sorozatos ismétlésére.⁴ Mindez magyarázó, mondhatnánk tanáros jelleget kölcsö-

1 A másik vonulatról részletesen: JANZER Frigyes, *Tudod, hogy nincs bocsánat: Versértelmezés és motívum-értelmezések*, It, 1993, 894–915; a két vonulat problémájáról valamint a köztes helyzetű versekről: JANZER Frigyes, *A „két vonulat”, a Flóra-versek és az Óda = „A Dunánál”: Tanulmányok József Attiláról*, szerk. TASI József, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1995 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 3), 35–55.

2 Csak egy idézettel illusztráljuk most ezt:

Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
Egy új irány tör át a lelkeken:
A nyers fajokba tisztább érzeményt
S gyümölcsözőbb eszméket oltani,
(*Gondolatok a könyvtárban*).

3 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A magyar irodalmi romantika sajátosságai* = Sz-M. M., „Minta a szönyegen”: *A műértelmezés esélyei*, Bp., Balassi Kiadó, 1995, 119.

4 NÉMETH G. Béla, *A klasszikus óda megújításának mesterpéldája (József Attila: A Dunánál)* = N. G. B., *7 kísérlet*, Bp., Tankönyvkiadó, 1982, 214–215.

nőz a versbeszédnek. Az állandó hasonlítás a köznapi tudat számára távoli dolgokat akar egymáshoz közel hozni: a végtelen idő, a történések, a történelem szimbólumát, a hatalmas folyót és (hasonlítotként) a munkát, az egyéni élet legfontosabb személyét: az anyát,⁵ szemlélődő önmagát, s végül – az első rész utolsó versszakában – újra az anyát, a születést s a halált. A fenti felsorolás minden eleme meghatározó szerepet kap majd a versen belül. Itt elsősorban arra a különös harmóniára érdemes felfigyelnünk, amely ezek között a távoli fogalmak között kialakul. A – nehezen megszülető – harmónia e vonulat minden versének sajátossága. Nagyon erőteljes az első részben a látszat („fecsge a felszín”, „zavaros”, „mi tarka volt”, „másra gondoló anyának ölén”) és a valóság („hallgat a mély”, „bölc és nagy volt a Duna”, „A Duna csak folyt”) szembeállítás, ez az állandó ütköztetés az utóbbi dominanciáját sugallja.

A költemény második része – már jelen időben – az előbbi felsorolás egyes elemei közötti kapcsolatot teremti meg. Az egyes elemek azonban részben konkretizálódnak: kisgyermek helyett „Én”-ről van szó; részben általánosabb színezetet nyernek: az anya helyett az ősökről olvasunk. Az előbbi részben még meg nem nevezett kisgyermeket, önmagát helyezi el nagyobb időbeli távlatban a költő. Az öröm és a bánat, az utódnemzés, a születés és a halál, a gyilkolás – a hétköznapi tudat számára annyira ellentétes – fogalmi keverednek egymással a legnagyobb természetességgel: „kapáltak, / öltek, öleltek, tették, ami kell.” Érezhető, de még a második rész folyamán sem kimondott, megfogalmazott erő, tudás teszi harmonikussá az egyébként ki nem békülő elemek egymás mellett létét. Itt még rejtélyes, s az olvasóban várakozást keltő módon keveredik a költő személyében az összes ő, a világ, valamint az előbb felsorolt cselekedetek. A költő léte, tudása révén a halál tragikumja semmissé válik, feloldódik.

A megoldás a költemény harmadik részében fogalmazódik meg. Előbb azonban itt éri el a vers a legmélyebb, leginkább tragikus pontját is. Az anyáról és az apáról olvassuk:

Mikor mozdulok, ők ölelik egymást.
Elszomorodom néha emiatt –
ez az elmulás. Ebből vagyok. „Meglásd,
ha majd nem leszünk!...” – megszólítanak.

Az idézetben – az előző részhez hasonlóan – újra összekötődik a gyermeknemzés: az ölelés és a halál: az elmulás. Itt azonban az utóbbi nem oldódik fel az előbbiben, hanem éppen ellenkezőleg, az egyéni élet mulandósága (a szülőké és a költőé egyaránt) lesz a versszak végső kicsengése.

A harmadik rész második versszakától azonban újra a második rész diadalmasabb hangja tér vissza, azzal a különbséggel, hogy itt már magyarázatot is kapunk arra, hogy miképpen

5 Így ír Tverdota György a „S mint édesanyám, ringatott, mesélt / s mosta a város minden szennyesét” sorokról, különösen az utóbbiról: „Ha észleletnek tekintjük, akkor a várost átszelő folyamra vonatkozik. Ha emlékülalát vesszük figyelembe, akkor az édesanyára értendő. A percepcióba költözött emlék, az emlékekkel telített percepció szerves egységét és kétarcúságát a hasonlat struktúrája biztosítja. Az optimális grammatikai formát pedig a múlt idejű igealakok sora jelenti, amelyek egyenlő mértékben utalnak a folyóra és az édesanyára.” (TVERDOTA György, *A Dunánál, az emlékezés verse*, ITK, 1994, 658.)

oldható fel a tragikum. A szakasz a pátosz felé tartva, egyre gyorsabb ritmusban bontakozik ki. Az első sorok hosszabb szavai után a szakasz két utolsó sora már szinte csak egy-két szótagos – a megoldás megtalálása miatti izgalom fiziológiai tüneteit jól kifejező – szavakból áll. Az előző versszak utolsó szavával („Meggzólítanak”) indul ez a szakasz is. Ami azonban ott az egyén a halállal szembeni tehetetlenségére figyelmeztető felszólítás volt, abból itt a halállal szembeni diadal felé vivő gondolatsor első lépése lesz. A megoldás több síkon is jelentkezik. A második szakaszban egyfajta biologizmusban oldódik fel a feszültség. Az ősök génjeik átörökítése révén az utódban folytatódnak, aki így nem csak a szülők, hanem a legtávolabbi ős létét is továbbviszi. Itt lesz teljesen érthető a vers első részének különös harmóniája, amely szerint mint

a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.
Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sirköves, dülöngő temetők.

Már a második versszakban érződik, hogy az egyén számára felelősséggel is jár a genetikai hagyomány hordozása: „mert ők én vagyok már”. A következő szakaszban azonban ez a felelősség meg is fogalmazódik. E szakasz nem a genetikai alapú érvek felsorolását folytatja, hanem a történelem síkján kíván választ adni. Részben a genetikai rokonságra építve, részben azonban ettől függetlenül is („a meghódoltak kínja meggyötör”) a világ centrumában érzi magát az én, aki egyébként nem emelkedik ki a többiek közül;⁶ az ősök folytatásának felelőssége és feladata minden egyén számára egyformán érvényes. A minden (nem csak genetikai értelemben vett) őst magában hordó egyén révén az előző szakaszban kibékült az élet és a halál, ebben arra láthatunk törekvést, hogy kibéküljön a gyilkos és az áldozata. Erre adja meg a lehetőséget *A Dunánál*nak és egész vonulatának egyik kulcsfogalma, a jövő. Láttuk a múlt és a jelen jellemzését, s az egyén helyét:

A világ vagyok – minden, ami volt, van:
a sok nemzedék, mely egymásra tör.

Hogy ebből a múltból és jelenből hogyan fordul át a történelem egy egészen más jövő felé, az a költemény talán legnagyobb kérdése. Erre a fordulatra – s vele *A Dunánál* utolsó versszakának értelmezésére – majd Vörösmarty egyik versének, s rajta keresztül a romantikus történelemszemléletnek a jellemzése után térünk vissza. Most csak arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a fordulat megtörténik, legalábbis ennek lehetősége felvetődik.

Mind a biologizmus, mind *A Dunánál*-vonulat más verseire inkább jellemző történelemszemlélet csak úgy jelenthet megoldást, úgy oldható fel a harmadik rész első versszakának mély tragikuma, hogy a vers énje eltekint egy értéktől, semmissé nyilvánítja azt. Ez az egyén pótolhatatlanságának, életének önmagában való értéke. A második versszaktól ural-

⁶ Ezt jelzi az utolsó előtti versszak két zárósora mindenkinek szánt felszólítása és az utolsó versszakban domináns többes szám első személy használata.

kodó szemlélet csak úgy tud továbblépni, hogy ezt zárójelbe teszi. E gesztus nélkül az érvek sorozata önmagában nem bírt volna meggyőző erővel, hiszen az egyén mulandósága a következő versszakokban is tény marad: „az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik”, illetve: „A honfoglalók győznek velem holtan”. Feltételezhetően ez a zárójelbe tétel nem megy olyan könnyen, ez látszik abból is, hogy a harmadik rész első szakaszában az én saját halálának tragikumára rádöbbenő mondatai („Elszomorodom néha emiatt – / ez az elmulás. Ebből vagyok”) után a következő szakaszokban soha nem az én, hanem mindig az ősök halálára adott válaszokat látunk.

Szegedy-Maszák Mihály így ír Vörösmartyról: „Az 1820-as és 40-es évek között hihetőleg két olyan szerzőnk van: az önkeresést célnak tekintő Széchenyi és a történelembölcseleti látomásokat megfogalmazó Vörösmarty, kiket könnyűszerrel be lehetne venni egy olyan körképbe, mely a romantika leglényegesebb vívmányairól adna számat.”⁷ Vörösmarty Mihály *par excellence* romantikus költő, így a vele való mély párhuzam József Attila most tárgyalandó vonulatának természetéről, helyéről is sokat mond. Ha Vörösmarty történelemszemléletét vizsgáljuk, mellőzhetetlen a *Gondolatok a könyvtárban*. Lukácsy Sándorral egyetértve⁸ úgy gondoljuk, hogy a *Gondolatok a könyvtárban* nem a kultúrakritika verse, hanem antropológiai ítélet, vagy kissé másként fogalmazva: történetfilozófiai vízió. A versben szerkezetalkító, sőt meghatározó tényező egyik oldalról a múlt és a jelen, másik oldalról a jövő szétválasztása. Előbb a történelem egész eddigi menetének értékelését kapjuk:

Leírva áll a rettentő tanulság:
„Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha istenésszel, angyal érzelemmel
Használni tudnák éltők napjait.”

Hasonló ez *A Dunánál* indításához. József Attila e versében azonban a történelem negatív elemei – mint láttuk – már a költemény elején mint nem lényegi erők jelennek meg. Ez *A Dunánál*nak meglehetősen egyedi vonása József Attila költészetén belül, hiszen a vonulat más versei általában Vörösmarty költeményéhez hasonlóan mélyről, a történelem értelmetlenségének képével indulnak.⁹

Ki tiltja meg, hogy elmondjam, mi bántott
hazafelé menet?

(Levegőt!)

7 SZEGEDY-MASZÁK, *i. m.*, 125.

8 LUKÁCSY Sándor, *Tenni, tűrni, küzdeni*, Holmi, 1992. augusztus, 1117.

9 Idézhetjük volna még a következő versek indítását: *A város peremén*, *Elégia*, *Majd emlékezni jó lesz*, [*Ős patkány terjeszt kört...*], *Hazám*. Az első pillanatban talán nem idetartozónak látszik az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról*. Itt azonban mintegy a másik negatív történelmi ítéletére válaszul hangzanak el az első szavak. Kissé késleltetett a történelmi mélypont képe a *Thomas Mann üdvözlésében*: „az emberségen, mint rajta a rák, / nem egy szörny-állam iszonyata rág.” *A Dunánál* c. versben megfigyelthez hasonló a *Születésnapomra* és az *Ars poetica* megoldása: a pozitív cselekvés sejteti a kevésbé hangsúlyosan kimondott negativitást: „Én nem fogom be pörös számat.”

Majd néhány versszakkal később így foglalja össze tapasztalatát:

Óh, én nem így képzeltem a rendet.
Lelkem nem ily honos.
Nem hittem létet, hogy könnyebben tenghet,
aki alattomos.
Sem népet, amely retteg, hogyha választ,
szemét lesütve fontol sanda választ
és vidul, ha toroz.

A „rettentő tanulság” azonban nem a *Gondolatok a könyvtárban* végső szava. Lassan, nehezen, de alapvető fordulat áll be a versben: „Oh nem, nem! amit mondtam fájdalom volt”. Ezt követően az indulat még egyszer visszarántja a verset a kétségbeesésbe, majd a fordulat a vers későbbi menete folyamán többszörösen is nyomatékosítva visszavonhatatlanná válik:

És mégis – mégis fáradozni kell.
Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
Egy új irány tör át a lelkeken:
A nyers fajokba tisztább érzeményt
S gyümölcsözőbb eszméket oltani,
Hogy végre egymást szívben átkarolják,
S uralkodják igazság, szeretet.

Meg kell említeni, hogy mind Vörösmarty, mind József Attila a világ, a világtörténelem, illetve minden ember problémájára keresi a választ, s érdekes módon mindketten a nemzeti sorsban találják meg azt. Amit Szegedy-Maszák Mihály a *Gondolatok a könyvtárban* kapcsán ír, akár *A Dunánálra* is igaz, s egy újabb, még fontosabb problémát is felvet: „A vers utolsó részében Vörösmarty először meglehetősen bizonytalan, immanens pozitív értéket mutat fel: a küzdesre hivatkozik, mint előtte, a harmincas években – feltehetőleg a Sturm und Drang idején elterjedt vitalisztikus felfogás hatására – az országgyűlés negatív tapasztalatait átélő s a cselekvő rezignáció magatartását felvevő Kölcsey, az Athenaeum némely szemleírója, vagy mint évtizedekkel később *Az ember tragédiája* szerzője [...]. Ezután Vörösmarty még egy pozitív értéket is megnevez, a küzdes lehetséges eredményét. Ez kizárólag a nemzeti létre vonatkozik, a *Gondolatok* korábbi része pedig a világtörténelem egészének a célját vonta kétségbe. A zárlat tehát nem olvasható úgy, mint a feltett kérdésre adott válasz. A költeménynek csak befejezése van, megoldása nincs, s a megoldás hiánya nem csorbítja a nagy vers szerves egységét.”¹⁰

A megoldás hiánya azonban talán nem is elsősorban ebből következik, hiszen a nemzeti létre vonatkozó bizakodóbb jövőkép önmagában sem tűnik racionális, megokolt jellegűnek.

10 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A kozmikus tragédia romantikus látomása (Az Előszó helye Vörösmarty költészetében)* = Sz.-M. M., *Világkép és stílus*, Bp., Magvető, 1980, 195.

A fordulat nem a gondolatmenet következménye; éppen az utóbbi elfogadhatatlansága provokálja ki azt. A fordulat pusztá *akarása* révén következik be. Vörösmartynál éppúgy, s szinte ugyanazokkal a szavakkal, mint József Attilánál:

S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad –
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyek hűséges fiad!

(*Hazám*)

A vén cigányban majd nem azt olvassuk, „És mégis”, hanem azt, „de még se, – hagyj békét a húrnak, / Lesz még egyszer ünnep a világon” – a fordulat intenzitása, hite talán kisebb lesz ebben az 1854-es versben, de jellege megmarad. A jobb jövő lehetősége vagy legalább akarása mindkét költő hasonló verseinek alapvető sajátossága. Így *A Guttenberg-albumba* páratlan számú sorai mindig úgy kezdődnek: „Majd ha ...”, ezzel is a jövőt állítva megoldásként. A *Szózat* is az akarat pusztá ereje által megszülető jobb jövő:

Az nem lehet, hogy ész, erő,
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor [...]

vagy legalább a méltó gyász képét rajzolja meg:

S a sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.

A „Még jőni kell, még jőni fog” logikája vagy inkább akarása érvényesül József Attila romantikus vonulatának minden versében.

Szegedy-Maszák Mihály imént idézett mondatai a *Gondolatok a könyvtárbarról* utalnak a küzdés szerepére is. Ez is rokonítja *A Dunánál*-vonulat verseit (többnyire azok végét) ezzel és más Vörösmarty-költeményekkel. A fordulathoz szorosan, többször is hangsúlyozottan kapcsolódik ugyan a *munka* motívuma: „Rakjuk le, hangyszorgalommal, amit / Agyunk az ihlet órákban teremt”; „Mi dolgunk a világon? küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért”, de utalhatunk a vers záró szavaira is: „Ez jó multság, férfi munka volt!” Nem idézzük, csak utalunk a munka-motívum néhány nagyon hasonló megjelenésére a 40-es és 50-es évek verseiből: *Fóti dal*, *Keserű pohár*, *Hymnus*, *A sors és a magyar ember*, *Az ember élete*. Úgy tűnik, hogy maga a munka, a tevékenység az, amely minden racionális

megfontolástól függetlenül – sőt azokkal ellentétesen – lehetővé teszi a versek jövőképét. Itt újra segít a Vörösmarty-vers *A Dunánál* utolsó szakaszának értelmezésében, itt térünk vissza lezáratlan gondolatmenetünkhöz. Az ott (és más József Attila-versekben) megjelenő jövő lehetősége szintén a munkába vetett hiten alapul: „...Én dolgozni akarok”, majd a vers legvégén: „s rendezni végre közös dolgainkat, / ez a mi munkánk; és nem is kevés.” Gyakran jön létre ez a kapcsolat más versekben is; így van ez a következőkben: *A város peremén*, *Elégia*, *Alkalmi vers a szocializmus állásáról* és talán a *Thomas Mann üdvözlésében*, az *Ars poeticában* és a *Hazámban* sincs másként.

Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, ezért csak megjegyezzük, hogy különös módon, akárcsak József Attila esetében, Vörösmarty költészetén belül sem egyeduralkodó az előbb jellemzett történelemszemlélet. Nagyon régi témája a Vörösmarty-irodalomnak a költő pályáját megosztó kettősség, a „két Vörösmarty”. Schöpflin Aladár 1908-as Nyugat-beli cikkében azonban kronológiai alapon különíti el egymástól a kettőt, s a másik Vörösmarty megszületését 1848 utántól számolja. Babits két 1911-es tanulmányában három Vörösmartyt ír le, de ő is 1848-ban látja a fordulópontot.¹¹ Meglátásunk szerint a kettősség azonban egy időben, már jóval 1848 előtt is fennállt, s az 50-es években is fennmaradt. Olyan versek, mint az *Országháza*, [*Setét eszmék borítják...*], [*Fogytán van a napod...*], *Az emberek egy másfajta*, a nihilbe hajló történelemszemlélet hordozói. Ezekben a versekben nincs semmiféle fordulat, József Attila *Kiáltozás*-vonulatához hasonlóan nem találjuk a nehezen kiküzdött jobb jövő képét. *Az emberek* zárását idézhetjük:

Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!

Szabó Magda a [*Fogytán van a napod...*]-at és a [*Karóval jöttél...*]-t állítja egymás mellé:¹² a párhuzam találó, a hangnem hasonlósága több mint meglepő.

Visszatérve *A Dunánál*-vonulat verseire, itt is találunk további hasonlóságokat Vörösmarty költeményeivel. Bár az *Előszót* sokan *Az emberek* folytatásának tartják,¹³ lényeges különbség van e versek egyik döntő pontján, a befejezéskor. *Az emberek* utolsó szavait az imént idéztük. *Az Előszó* viszont a mélypont után valamiféle nagyon ironikus és távoli bizakodással zárul:

Majd eljön a hajfodrász, a tavasz,
S az agg föld tán vendéghajat veszen,
Virágok bársonyába öltözik.
Üveg szemén a fagy fölengedend,

11 SCHÖPFLIN Aladár, *A két Vörösmarty*, Nyugat, 1908. június 1., 582. Babits két tanulmányának legutóbbi közlése: BABITS Mihály, *Az ifjú Vörösmarty* = B. M., *Magyar irodalomtörténet arcképekben*, szerk. és összeáll. FRÁTER Zoltán, Bp., Ferenczy Könyvkiadó, 1996 (Válogatott Mesterek), 54–75; *A férfi Vörösmarty (A második és a harmadik)* = Uo., 76–109.

12 SZABÓ Magda, *A lepke logikája. Szinképelemzés: Vörösmarty-költemények*, Bp., Argumentum Kiadó, 1996, 87.

13 Így vélekedik SZEGEDY-MASZÁK, *i. m.* (1980), 202. Más-más antropológiai ítéletet lát azonban a két versben: LUKÁCSY Sándor, *Vörösmarty: Az emberek*, Holmi, 1991. március, 292.

S illattal elkendőzött arcain
Jó kedvet és ifjuságot hazud:
Kérdjétek akkor ezt a vén kacért,
Hová tevő boldogtalan fiait?

Éppen annyira indokoltnak látjuk egy olyan értelmezés lehetőségét is, amely a fenti sorok iróniáját olyan erősnek érzi, hogy az kizárja bármiféle pozitív jövő esélyét. Valamelyest talán egyértelműbb a kép József Attila bizonyos verszárlatai esetében. Ezekben is nagyon erőteljes iróniával találkozunk, a felvázolt jövőbe vetett hit létezése mégis – minden szándékoltan utópisztikus vonás ellenére – hihetőbb. Ezen versek utolsó versszaka – az *Előszó*hoz hasonlóan – a „majd” szóval indítva festi a jobb jövő képét. Utalunk a *Majd emlékezni jó leszre s az [Ős patkány terjeszt kórt...]* végét idézzük:

S mégis bizom. Könnyezve intlek,
szép jövőnk, ne légy ily sivár!...
Bizom, hisz mint elődeinket,
karóba nem húznak ma már.
Majd a szabadság békessége
is eljön, finomúl a kín –
s minket is elfelednek végre
lugasok csendes árnyain.¹⁴

Ahogy Vörösmartynál is kicsi a távolság *Az emberek* és az *Előszó* szemlélete között, ezeket a József Attila-verseket is kevés választja el a *Kiátlkozás*-vonulat költeményeitől.

Kissé elszakadva a Vörösmarty-párhuzamtól, egy újabb romantikusnak mondható vonásra hívjuk fel a figyelmet József Attila költészetében. Már-már közhelynek számít a szakirodalomban, hogy a költő számos, ún. gondolati költeményét a tájba helyezett önmaga leírásával indítja. Péter Ágnes M. H. Abrams nyomán mint a romantika meghatározó építkezési elvét írja le ezt a magatartást, s értelmezi Wordsworth *Sorok a tinterni apátság felett* című költeményét: „A költő először kifelé fordul, a természet, a valóság tényeit veszi számba, majd a valóság és saját lelkiállapota közötti feszültségtől indítva, belső világából építkezve elindul egy képzeletbeli utazásra, s ennek során olyan meditatív tapasztalatokra, intuitív felismerésekre jut, hogy amikor a vers zárószakaszában visszatér a természeti tájhoz, a valósághoz, emelkedettebb szemlélettel, mélyebb megértéssel tudja elrendezni azokat az elemeket, amelyekből a tájat a vers elején megalkotta.”¹⁵

A tájba helyezett költő szemlélődése, a meditatív szakasz és a harmadik fázisban egy, a tájhoz immár magasabb tudással visszatérő¹⁶ én útja kínálkozik *A Dunánál* jellemzésére. Annál is inkább, mert a tapasztalás nehéz útját végigjárt én képe a vonulat más verseiben

14 Úgy tűnik számunkra, hogy Petőfi *Nemzeti dalát* is ironizálják ezek a sorok.

15 PÉTER ÁGNES, *Roppant szívárvány*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996, 94–95. Számos példát ad erre a verstípusra a szerző.

16 Megjegyezzük, hogy a tájhoz való visszatérés lehet csupán jelzészzerű is; így van ez Wordsworth versében és *A Dunánál* esetében egyaránt.

is hasonlóan jelenik meg. Ezt tapasztaljuk a következő költeményekben: *A város peremén, Elégia, Alkalmi vers a szocializmus állásáról, Levegőt!, Hazám*. Azt is látni kell, hogy a táj szemlélésétől induló költő képe mindig *A Dunánál*-vonulat verseire, s még néhány különleges, köztes helyzetű költeményre (*Oda, Eszmélet*) jellemző, s soha nem találjuk meg a másik vonulatban.

A Dunánál-vonulat bizonyos tekintetben az 1930–32 közti munkásmozgalmi időszak költeményeinek folytatása. A vers értelmezéséből is világos volt, hogy az akkori, az egyén értékét a közösséggel szemben teljesen háttérbe szorító, a jövőben egyáltalán nem kételkedő történelemszemlélet alaposan megváltozott, mégis némely versben 1933, sőt 1935 után is nyomát látjuk az akkori felfogásnak. Ezekben kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesül az általunk romantikusnak nevezett jövőkép nehezen kiküzdhető volta. Mintha mélypont, törés, küzdelem nélkül jutna el a költő a vers utolsó szakaszában kimondott bizakodásig. A vers ellentétbe kerül a vonulat egy másik tagjával. A *Thomas Mann üdvözlésében* a *mese* mint a valósággal ellentétes, az igazsággal rokon fogalom, egyértelműen pozitív képzetet hordoz. Ugyanez a motívum – újra a „valódi”-val párban – így jelenik meg az *Ars poeticában*:

Az idő lassan elszivárog,
nem lógok a mesék tején,
hörpintek valódi világot,
habzó éggel a tetején.

Bár az „Én túllépek e mai kocsmán, / az értelemig és tovább!” sorok utolsó szava olyan, a racionalitáson túllépő gondolkodásmódot sejtet, amely korántsem volt jellemző a harmincas évek legelejére, a vers egésze, a szinte töretlen bizakodás mégis rokonítja azokkal, s bizonyos mértékig eltávolítja vonulatának más tagjaitól. Hasonlóan látjuk az 1935-ös, a *Nagyon fáj* kötetbe fel nem vett, utópisztikus, éteri *Május* című vers helyét.

Ha összefoglalásképpen jellemezni akarjuk azt a történelemképet, amely *A Dunánál*-vonulat verseit áthatja, joggal idézhetjük M. H. Abramst,¹⁷ aki úgy írta le a romantika történelemszemléletét, mint amely szerint az emberiség végső célja immár nem egy transzcendentális Istennel való újraegyesülés, hanem az én és a nem én közti ellentét legyőzése, az objektum és a szubjektum harmóniájának megteremtése, a szellem önmagára találása. Ezt a József Attilánál is megtörténő önmagára találást, az egész addigi történelem betetőzését (gondoljunk csak például *A Dunánál* harmadik részére) úgy írták le a romantikusok, mint az ember tudatában végbemenő folyamatot. Mindez a romantika irodalmában értelmet ad a korábbi szenvedéseknek. Ez történik meg József Attila most tárgyalt vonulatának verseiben, s talán éppen ez az a jellegzetesség, amely leginkább ellentétes a másik, a *Kiáltás*-vonulat verseivel, ahol a szenvedés nem tud értelmet nyerni, s így indokolatlan bűnösségérzetként egy egészen másfajta József Attila-i költészet kiindulópontja lesz.

Janzer Frigyes

¹⁷ M. H. ABRAMS, *Natural Supernaturalism: Tradition and Revolution in Romantic Literature*, New York, W. W. Norton, 1973, 187–188.